

Zanik górnośląskiej populacji dzierlatki *Galerida cristata* na przełomie XX i XXI wieku

Decline in the Crested Lark *Galerida cristata* population in Upper Silesia at the turn of 21st Century

Słowa kluczowe: dzierlatka, *Galerida cristata*, zanik populacji, miasta, tereny zurbanizowane, Górny Śląsk

Key words: Crested Lark, cities, population decline, industrial areas, Upper Silesia

Szymon Beuch

Centrum Dziedzictwa Przyrody Górnego Śląska
ul. św. Huberta 35, 40-543 Katowice
e-mail: szymon.beuch@gmail.com

Abstrakt

W pracy zebrano dane o występowaniu dzierlatki na Górnym Śląsku w latach 1980–2014. Na początku lat 90. znanych było 37–45 par lęgowych na terenie 19 miast. Na początku XXI w. gniazdowało już tylko 4–17 par, a po roku 2008 nie potwierdzono żadnego pewnego przypadku lęgu dzierlatki. Większość dzierlatek w latach 80–90. gniazdowała na placach budowy osiedli mieszkaniowych i na terenach ruderalnych. Po zagospodarowaniu tych obszarów ostatnie pary zasiedlały trawniki osiedlowe i parkingi. Środowiska te są mniej urozmaicone, ograniczona jest liczba miejsc gniazdowych, kryjówek dla podlotów, a także baza pokarmowa. Presja drapieżników (koty, kuny, krukowate) i antropopresja (kosiarki, samochody) wydaje się więc wyższa, co mogło przyczynić się do zaniku populacji dzierlatki. W latach 2009–2014 dzierlatkę spotykano na Górnym Śląsku wyjątkowo, głównie zimą, i nie stwierdzono już wówczas par lęgowych.

Abstract

The collected data concerning the Crested Lark population in Upper Silesia refer to the period of 1980–2014. In the beginning of 1990s 37–45 breeding pairs were reported in 19 cities. In the beginning of 21st century only 4–17 pairs were reported and after 2008 no case of breeding was confirmed. Most of the Crested Lark population were nesting on residential building sites and ruderal areas. When the places were reclaimed, the last breeding pairs were found on residential urban lawns and parking lots which offered very limited number of nesting sites and feeding grounds. Such conditions accompanied by the high rate of predator pressure and anthropopressure (cars, lawn mowers) were not sufficient enough for the population of Crested Lark to survive. Between 2009 and 2014 Crested Lark was spotted occasionally, mainly in the winter and no breeding pairs were confirmed in Upper Silesia at that time.

Wstęp

Dzierlatka *Galerida cristata* jest gatunkiem szybko zmniejszającym liczebność w Polsce. W ciągu ostatniego ćwierćwiecza jej populacja zanikła niemal całkowicie w wielu regionach kraju (Kuźniak i Tryjanowski 2007). Dotyczy to zwłaszcza wschodniej i północnej części Polski, gdzie nigdy nie była gatunkiem licznym. Jako przyczyny wymierania dzierlatki w Polsce podaje się pogorszenie warunków do zimowania oraz zagospodarowywanie odpowiednich biotopów do łęgów, a także wzmożoną presję drapieżników, w tym ptaków krukowatych (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Obecną liczebność, rozmieszczenie i proces wymierania dzierlatki dokumentuje wiele publikacji z różnych miast i regionów Polski (np. Janiszewski i in. 2004, Misiuna 2006, 2008, Bożek i Hebda 2009, Wylegała i in. 2009, Sołowiej 2011, Wilżak i Pietrzak 2013). Brak natomiast aktualnych danych z obszaru Śląska, zwłaszcza z jego najbardziej zurbanizowanej i zindustrializowanej części – Górnego Śląska.

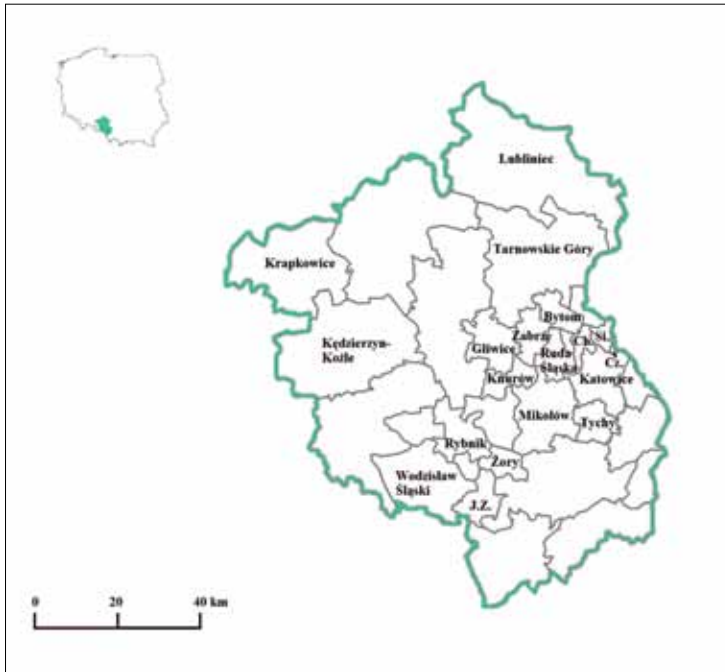
Teren badań

Badaniami objęty został obszar o powierzchni 6038 km². Tworzy go 10 powiatów i 12 miast na prawach powiatu, leżących w środkowej i zachodniej części województwa śląskiego oraz trzy powiaty ze wschodniej części województwa opolskiego (ryc. 1). Teren ten obejmuje większość obszaru Wyżyny Śląskiej i wschodnią część Niziny Śląskiej (fragmenty Równiny Opolskiej, Kotliny Raciborskiej i Płaskowyżu Głubczyckiego) (Kondracki 2013). Obecność dwóch dużych ośrodków przemysłowych – Górno-

śląskiego Okręgu Przemysłowego i Rybnickiego Okręgu Węglowego – sprawia, że obszar ten jest najgęściej zaludnionym (miejscami ponad 3000 osób/km²) oraz najbardziej zurbanizowanym i uprzemysłowionym miejscem w Polsce. Tereny zabudowane zajmują ok. 50% powierzchni, lasy ok. 25%, a obszary rolnicze ok. 20%. Działalność górnicza w tym regionie sprzyjała powstawaniu wokół miast licznych terenów ruderalnych. W drugiej połowie XX w. na obszarze samej konurbacji górnośląskiej istniało łącznie ok. 3700 ha nieużytków poprzemysłowych (Żmuda 1973). Przez ostatnie kilkadziesiąt lat w ramach prac rekultywacyjnych udział tego typu obszarów znacząco się zmniejszył (Maciak 1999).

Materiał i metody

Dane zebrane w niniejszej pracy to w większości (62% stwierdzeń) obserwacje dostarczone przez obserwatorów do Banku Informacji Awifaunistycznych Muzeum Górnośląskiego (BIAMG). Dotyczy to głównie danych historycznych z lat 80., 90. i początku XXI wieku. Część informacji (29%) pochodzi bezpośrednio od obserwatorów, którzy przekazali je w odpowiedzi na apel autora, wysłany na e-mailowe listy dyskusyjne i fora internetowe. Pozostałe dane (9%) to dane opublikowane w Internecie lub zaczerpnięte z literatury. Wszystkie poznane w ten sposób stanowiska dzierlatki zostały w miarę możliwości autora i innych obserwatorów ponownie odwiedzone w okresie marzec – maj w latach 2013 i 2014. Jeżeli środowisko było nadal optymalne dla dzierlatki, poszukiwano

Rycina 1. Teren badań z naniesionymi miastami/gminami, w których stwierdzono występowanie dzierlatki *Galerida cristata*. Ch. – Chorzów, Cz. – Czeladź, J.Z. – Jastrzębie-Zdrój, Si. – Siemianowice Śląskie

Figure 1. Place of research with towns/communes where Crested Lark was reported

ptaków przez dokładną penetrację terenu połączoną ze stymulacją głosową.

Dodatkowo wiosną 2014 r. sprawdzono również inne miejsca potencjalnego występowania dzierlatki. Były to parkingi hipermarketów i hal przemysłowych wzdłuż autostrad A4, A1 oraz Drogi Krajowej nr 88 na terenie Gliwic.

W latach 2006–2014, przy okazji innych badań, kontrolowano również większość otwartych terenów ruderalnych i poprzemysłowych (zwały odpadów kopalnianych) na terenie Bytomia,

które mogłyby odpowiadać dzierlatce (Beuch 2012, 2014).

Jako pewną parę lęgową uznawano ptaki, u których zaobserwowano wyraźne dowody gniazdowania, a także dorosłe pary przebywające w sezonie lęgowym w odpowiednim środowisku lęgowym. Pojedyncze obserwacje śpiewających samców lub pojedynczych ptaków w sezonie lęgowym uznawano za stanowisko prawdopodobne. Ptaki obserwowane po sezonie lęgowym uznawano za możliwie lęgowe w mieście, w którym były zaobserwowane.

Wyniki

Zebrane dane o występowaniu dzierlatki na Górnym Śląsku pochodzą z obszaru 19 miast (tab. 1, ryc. 2). Najwcześniejsze pochodzą z lat 1950–1960 z Katowic, ale jest to zaledwie kilka obserwacji jednego obserwatora. Wyrwykowe dane uzyskano z lat 70. z terenu Katowic, Rudy Śląskiej, Gliwic i Chorzowa. Nieco więcej informacji zostało zebranych w latach 80., choć brakuje z tego okresu regularnych liczeń i ujednoliconych danych dla większości miast. Najdokładniejsze dane pochodzą z ostatnich 25 lat, czyli z okresu 1990–2014. Prawdopodobnie wynika to z faktu, iż już na początku lat 90. dzierlatka była gatunkiem na tyle nielicznym, że obserwatorzy zaczęli zwracać na nią większą uwagę.

Poniżej znajduje się szczegółowa charakterystyka występowania dzierlatki w poszczególnych miastach Górnego Śląska (w kolejności alfabetycznej):

Bytom

Dnia 05.07.1991 r. obserwowano osobnika na zwałowiskach dawnej kopalni rud cynku i ołowiu w dzielnicy Rozbark, przy kompleksie stawowym „Żabie Doły” (A. Ochmann, K. Kokoszka). W roku 2000 stwierdzono ponadto jednego ptaka na parkingu nowo wybudowanego centrum handlowego Carrefour Plejada w dzielnicy Miechowice (R. Dobosz).

Obydwa miejsca były potem regularnie kontrolowane, jednakże obecności dzierlatki nie wykazano.

Chorzów

W latach 70. obserwowano do trzech osobników na nowo powstającym osiedlu przy ul. Jubileuszowej na os. Batory. W późniejszych latach dzierlatki nie były tam spotykane mimo regularnych kontroli (E. Włochowicz). Zimą 1979/1980 jednego osobnika obserwowano na przystanku tramwajowym przy Wojewódzkim Parku Kultury i Wypoczynku, naprzeciwko os. Tysiąclecia w Katowicach (P. Cempulik).

Czeladź

Dnia 21.06.1997 r. widziano jednego osobnika na rekultywowanej hałdzie w dzielnicy Nowy Czekaj (A. Ochmann, K. Kokoszka). Kontrola tego miejsca wiosną 2013 r. wykazała brak obecności dzierlatek, a także odpowiedniego siedliska do ich występowania.

Gliwice

W latach 1978–1982 przy targowisku w dzielnicy Żerniki gniazdowały 2–3 pary dzierlatki. W latach 1982–1983 jedną parę obserwowano w okolicy ul. Jasnej w Trynku. W 1988 r. spotkano pojedynczego ptaka na terenach przemysłowych w Bojkowie (Betleja i in. 2007).

Jesienią i zimą w latach 1990–1993 obserwowano regularnie 1–3 dzierlatki w rejonie ujścia rzeki Kłodnicy do zbiornika Dzierżno Duże (M. Ostański). Obserwacja stamtąd z końca kwietnia 1990 r. (P. Ryś) może wskazywać, że gatunek ten gnieździł się w pobliżu, np. na terenie pobliskich terenów przemysłowych w Łabędach. Miejsce to było i jest regularnie odwiedzane przez ornitologów i nigdy później nie stwierdzono tam dzierlatki.

W sierpniu 1993 r. widziano jednego ptaka na os. Kopernika (M. Ostański). W lipcu 1999 r. ponownie zaobserwowano pojedynczego ptaka na hałdach w Bojkowie (A. Gorczewski), a zimą 2013/2014 jednego osobnika obserwowano kilkakrotnie na parkingu hipermarketu Auchan w tej samej dzielnicy (M. Skóra, G. Schneider, M. Szczepanek). Na początku maja 2010 r. widziano dzierlatkę na parkingu marketu Tesco w Starych Gliwicach (W. Miłosz).

W czerwcu 2013 r. skontrolowano tereny przemysłowe w Bojkowie, a w kwietniu 2014 r. wszystkie większe powierzchnie halowe, w tym parkingi dużych centrów handlowych. Mimo stosowanej stymulacji głosowej kontrole te nie potwierdziły obecności gatunku.

Jastrzębie-Zdrój

W latach 1989–1991 wykazano lęgi 8–9 par na terenie miasta. Ptaki gniazdowały na otwartych przestrzeniach między osiedłami, na nieużytkach, boiskach i stadionach (Kruszyk 2002). Zimą 1989 r. notowano małe stadka na boisku KWK Jastrzębie na os. Przyjaźń (P. Grzonka).

W latach 1999–2002 populacja lęgowa zmniejszyła się do 5 par (Kruszyk 2002). Po tym okresie gatunek wycofał się z miasta, a ostatniego osobnika obserwowano tu w roku 2005 (R. Kruszyk).

Katowice

W lutym i kwietniu 1951 r. spotykano kilka osobników na opustoszałym wyrobisku po byłej cegielni w centrum miasta. W lutym 1952 r. kilka osobników widziano przy końskich odchodach w Bogucicach. W maju 1959 r. jednego

ptaka obserwowano przy torach tramwajowych w Szopienicach. W kwietniu 1962 r. widziano dzierlatkę przy torach kolejki wąskotorowej w południowej części miasta, a w lipcu 1964 r. ptaka widziano na obrzeżach lotniska w Muchowcu. W latach 1962, 1972 i 1974 obserwowano 1–2 osobniki na ugorach w okolicach „Famuru” w Piotrowicach. W lipcu 1985 r. spotkano pojedynczą dzierlatkę na terenach ruderalnych przy os. Witosa (J. Kołtecki).

W latach 1981–1986 spotykano regularnie jedną parę przed akademikami na os. Paderewskiego (R. Dobosz). W maju 1991 r. obserwowano parę dzierlatek na terenach ruderalnych nieopodal oczyszczalni ścieków w Podlesiu nad rzeką Mleczną (M. Białecka).

Kędzierzyn-Koźle

W latach 1980–1991 wykazano na terenie miasta 5–7 par na os. Piastów, a w latach 1985–1991 kolejne 1–3 pary na os. Spółdzielców. Ostatnie dzierlatki na os. Piastów widziano w roku 1993. Ostatnia para w mieście gnieździła się na os. Pogorzelec w pobliżu schroniska dla zwierząt w latach 1994–1999 (P. Kozłowski). Po tym okresie dzierlatek na terenie miasta nie obserwowano (P. Kozłowski, R. Smykała).

Knurów

W styczniu 2002 r. pojedynczą dzierlatkę widziano pomiędzy blokami na os. mieszkaniowym (A. i A. Sokół). Być może w tym samym roku (bądź rok wcześniej lub rok później) na przełomie marca i kwietnia sfotografowano jednego ptaka na os. Wojska Polskiego przy ul. Wincen-

tego Witosy (M. Szczepanek). Wcześniej i później nie stwierdzono dzierlatki w tym mieście pomimo dużej aktywności kilku lokalnych ornitologów od lat 80.

Krapkowice (powiat)

W lutym 1982 r. i kwietniu 1990 r. obserwowano pojedyncze ptaki na placach budowy w Otmęcie (P. Kozłowski). W marcu 1991 r. widziano jednego ptaka na placu budowy w Zdieszowicach (P. Kozłowski). Tamże, w połowie października 1993 r., stwierdzony został jeden osobnik na trawniku w centrum (A. i A. Sokół). W lutym 2013 r. widziano dwa osobniki na parkingu przed marketem Kaufland u zbiegu ul. Koziółka i Ligonia w Otmęcie (R. Świerad, Kartoteka Awifauny Śląska). Pod koniec stycznia 2014 r. w tej samej miejscowości widziano dzierlatkę na parkingu Biedronki przy ul. Kielińskiego (M. Pastrykiewicz, Kartoteka Awifauny Śląska).

Lubliniec (powiat)

Przed rokiem 1996 (bez sprecyzowanych lat) widywano dzierlatki w okolicy obecnego rezerwatu „Łęg nad Młynówką” w gminie Ciasna (J. Tyrol). W latach późniejszych nie stwierdzana.

Dnia 23.12.2001 r. widziano ptaka w okolicach Rynku w Lublińcu (R. Dobosz). Brak innych obserwacji dzierlatki z rejonu całych Lasów Lublinieckich (Kocielny i Belik 2006).

Mikołów

W latach 1988–1989 spotykano dwie pary z młodymi na terenach przemysłowych w Łaziskach Średnich. W latach 1990–1991 wykazywano tam łęgi tylko

jednej pary w okolicach składowiska odpadów graniczącym z hałdami kopalniami (M. i A. Białeccczy).

Ok. roku 2009 pojedynczą dzierlatkę obserwowano na parkingu marketu Auchan w Mikołowie (M. Domarecki, info: R. Tkocz).

Ruda Śląska

W latach 70. dzierlatka miała powszechnie występować na peryferiach Kochłowic (J. Wilk). W okresie tym obserwowano dzierlatki również na terenie gospodarstwa przy ul. Jasnej w dzielnicy Bielszowice. Gatunek był znany tutejszej ludności pod lokalną nazwą „śmigoluch” (A. Michna). W lipcu 1998 r. obserwowano dwie rodziny dzierlatki na hałdach w Bykowinie przy ul. Grzegorzka (A. Ochmann, J. Wojtczak). W roku 2006 potwierdzono tamże obecność pary (J. Wojtczak). W czerwcu 2007 r. widziano na trawniku tego osiedla trzy ptaki (fot. 1), z czego jeden trzymał w dziobie materiał do budowy gniazda (P. Kmiecik i in.). W roku 2008 obserwowano tam nadal jedną parę oraz znaleziono gniazdo z pisklętami, którym udało się przeżyć skoszenie trawnika kosiarką spalinową (A. Michna). Był to ostatni przypadek pewnego łęgu dzierlatki na Górnym Śląsku. W kolejnych latach, mimo poszukiwań połączonych ze stymulacją głosową, dzierlatek nie stwierdzono ani na osiedlu, ani na okolicznych hałdach.

Rybnik

Inwentaryzacja miasta w latach 1988–1990 wykazała 4–5 par łęgowych (T. Krotoski). Podobną liczebność wykazano tu w latach 1993–1996, kiedy łęgowe dzier-

latki obserwowano głównie na terenie os. Nowiny przy ul. Orzepowickiej oraz przy polu uprawnym w Brzezinach (B. Pawlik, M. Rojek). W roku 1998 znaleziono również stanowisko na os. Południe w Boguszowicach (K. Henel). Na początku XXI w. znano już tylko 2–3 pary dzierlatki – jedną na terenach ruderalnych we Wrzosach (B. Pawlik) oraz do dwóch par w okolicy rond przy ul. Budowlanych na os. Nowiny, gdzie ostatni raz obserwowano ten gatunek przy stacji benzynowej BP w roku 2005 (rondo Lievin i Zebrzydowickie) (K. Henel, T. Grochowski).

Siemianowice Śląskie

Na początku lipca 1993 r. obserwowano młodego ptaka na os. Budryka (A. Imiołczyk).

Ponadto ok. roku 2008 słyszano śpiewającego samca na os. w Bytkowie (W. Chrolik).

Tarnowskie Góry

Wiosną 2006 r. na terenie osiedla budowanego na tyłach szpitala im. dr. B. Hagera w Starych Tarnowicach obserwowano 2 śpiewające samce dzierlatki (K. Belik). Kontrola tego miejsca w czerwcu 2012 r. nie wykazała obecności ptaków ani nawet dogodnych warunków siedliskowych dla tego gatunku.

Tychy

Dnia 18.06.1989 r. na os. L obserwowano ptaka z pokarmem i tego samego dnia pojedynczego ptaka na os. R. W marcu 1990 r. jednego ptaka obserwowano na żwirowisku przy środkowym brzegu zbiornika Paprocany (M. i A. Bia-

łecy). W roku 1995 stwierdzono co najmniej trzy pary lęgowe na os. U, H i R (I. Oleksik, P. Strzelecki), a pod koniec grudnia 1995 r. obserwowano ptaka na brzegu osadnika Kopalni Węgla Kamiennego Murcki w Czułowie (J. Saborin). W roku 1996 potwierdzono stanowisko na os. R (I. Oleksik), a w czerwcu 1998 r. obserwowano parę dzierlatek przy stacji benzynowej JET na os. U (P. Strzelecki). Ptaki były obserwowane głównie na placach budowy osiedli mieszkaniowych i na osiedlach nowo powstałych. Po roku 1998 stanowiska dzierlatek w Tychach zanikły.

Wodzisław Śląski

W roku 1992 obserwowano na terenie miasta co najmniej 4 pary lęgowe dzierlatki. Dwie pary gniazdowały z sukcesem na nieużytkach przy os. Piastów, 1 para przy os. Dąbrówki i kolejna na terenach ruderalnych przy os. XXX-lecia. Podobna liczebność została stwierdzona w roku 1993, z tym że na os. Piastów stwierdzono tylko 1 parę, na os. XXX-lecia dwie, a na os. Dąbrówki nadal 1 parę. W roku 1994 ptaki opuściły stanowisko na os. Dąbrówki i stwierdzono wówczas dwie pary na os. Piastów i jedną na osiedlu XXX-lecia. W roku 1996 na os. Piastów stwierdzono już tylko 1 parę, a w roku następnym dwie pary lęgowe. W późniejszych latach pomimo odwiedzania tych samych osiedli dzierlatek nie stwierdzono (D. Szyra).

W dniach 24–25.01.2005 jednego osobnika dzierlatki widziano przy placu szkolnym na ul. Ligonja w Turzy Śląskiej (G. Chlebik).

Zabrze

Dnia 3.09.1993 r. obserwowano stadko 6 dzierlatek przy Instytucie Inżynierii Środowiska przy ul. Marii Curie Skłodowskiej na terenie nowo wybudowanego osiedla bloków 10-piętrowych (M. Ostański). W latach 1997–2001 obserwowano pojedynczego śpiewającego samca na parkingu hipermarketu Makro przy ul. Korfantego, czyli niedaleko miejsca poprzedniej obserwacji (J. Betleja, G. Schneider).

Żory

Pierwszą informacją o dzierlatce w Żorach jest obserwacja tokującego samca na przełomie marca i kwietnia 1988 r. na bliżej nieokreślonym osiedlu mieszkaniowym (A. Śmietana). Dopiero dokładne poszukiwania tego gatunku w latach 1991–1993 pozwoliły dobrze oszacować jego liczebność w mieście. W roku 1991 wykazano 3–4 pary lęgowe na os. Pawlikowskiego, 3–4 na os. Sikorskiego, 1 na os. Powstańców Śląskich oraz 1 na os. XXX-lecia PRL. W roku 1992 – 5 par na os. Pawlikowskiego i 6 na os. Sikorskiego. W roku 1993 – 2 pary na os. Pawlikowskiego, 5 na os. Sikorskiego (M. Karetta). Kolejne dokładne liczenia przeprowadzono 8.04.1997 r. Wykryto wtedy 2–3 pary na os. Sikorskiego oraz 3 pary na os. Pawlikowskiego. Ostatnia lęgowa para (lub pary) podawana była na początku XXI w. z os. Sikorskiego. W lipcu 2002 r. przy Al. Zjednoczonej Europy obserwowano rodzinę z dwoma młodymi (K. Henel). Co najmniej jedna para obserwowana była tu corocznie do marca 2011 r., kiedy to sfotografowano samca na stacji BP na rogu ul. Zwycięstwa i Al. Zjednoczonej Europy (K. Jainta). Poszukiwania

dzierlatki na całym os. Sikorskiego w latach 2012–2014 nie wykazały obecności tego gatunku.

Poza ścisłym centrum Żor dzierlatkę obserwowano także w roku 2009 lub 2010 na trawnikach hali Cables w Baranowicach, ale nigdy później jej tam nie spotkano (Z. Wnuk).

Inne miasta sąsiadujące z terenem badań

Uzyskano również niepublikowane dane dotyczące miast sąsiadujących z Górnym Śląskiem, ale leżących poza przyjętym w pracy terenem badań.

Częstochowa

W latach 1976–1980 jedną parę obserwowano w dzielnicy Raków. Na początku lat 80. stwierdzono 2 pary na ul. Wierzbowej na os. Wrzosowiak (R. Dobosz). Według Czyża (2007) w latach 2003–2007 gniazdowało jeszcze 8–10 par, głównie na os. Północ, Błeszno i Raków-Zachód.

Dąbrowa Górnicza

Latem ok. roku 2002 widziano jednego ptaka na stacji kolejowej Dąbrowa Towarowa niedaleko huty „Katowice”. W następnym roku, w tym samym miejscu, obserwowano latem 4 ptaki, prawdopodobnie rodzinę. W późniejszych latach, pomimo regularnych kontroli tego miejsca, dzierlatek nie obserwowano (T. Świąciak).

Chrzanów

W latach 1980–1987 wykazano do 5 par lęgowych na os. Trzebińska i Niepodległości. Ptaki gniazdowały na nieużytkach przy stacji kolejowej oraz przy ul.

Tabela 1. Liczebność par lęgowych dzierlatki *Galerida cristata* w poszczególnych miastach Górnego Śląska w latach 1990–2014.

? – brak kontroli stanowiska.

0? – prawdopodobny brak par lęgowych (brak stwierdzeń mimo pobieżnych kontroli).

1(?) – możliwa para lęgowa (na podstawie jednorazowych obserwacji ptaków niewykazujących zachowań lęgowych, obserwowanych po sezonie lęgowym lub samotnych śpiewających samców). Wówczas liczbę tę wliczono tylko do maksymalnej możliwej sumy par lęgowych z danego okresu.

Table 1. Amount of breeding pairs of Crested Lark *Galerida cristata* in towns of Upper Silesia between 1990 and 2014.

? – site was not checked

0? – possible absence of nesting pairs (in spite of rough inspection).

1(?) – possible one nesting pair (single observations of birds that did not show mating behaviour after the breeding season or lonely singing males). The numbers were included in the estimated total of breeding pairs at that time.

Miasto/town	Lata/years				
	1990–1994	1995–1999	2000–2004	2005–2009	2010–2014
Bytom	0–1(?)	0	0–1(?)	0	0
Czeladź	?	0–1	?	0	0
Gliwice	1–2(?)	0–1	0?	0–1(?)	0–1(?)
Jastrzębie-Zdrój	8–9	5	0–5	0–1(?)	0
Katowice	0–1	0	0	0	0
Kędzierzyn-Koźle	6–10	1	0	0	0
Knurów	0	0	0–1(?)	0	0
Krapkowice (pow.)	2–3	?	?	?	0–1(?)
Lubliniec (pow.)	0	0	0–1(?)	0	0
Mikołów	1–2	0?	0?	0–1(?)	0
Ruda Śląska	?	2	?	0–1	0
Rybnik	4–5	4–5	2–3	0–1(?)	0
Siemianowice Śl.	0–1(?)	?	?	0–1(?)	0
Tarnowskie Góry	?	?	?	0–2	0
Tychy	3–5	0–2	0	0	0
Wodzisław Śląski	3–4	1–2	0	0–1(?)	0
Zabrze	1	1	1	0	0
Żory	7–11	5–6(?)	1–2(?)	1–2(?)	0–1
SUMA/ total	37–45	19–27	4–13	1–12	0–3

Zielonej, ul. Kwiatowej i ul. Sikorskiego. W roku 1989 gniazdowały jeszcze 1–2 pary w okolicy ul. Okrzei i ul. Europejskiej na os. Niepodległości. W kolejnych latach obecności tego gatunku nie stwierdzono (P. Tadeusz).

Myszków

Ostatni raz dzierlatkę widziano tu zimą ok. roku 1980 w okolicach wysypiska śmieci. Wcześniej prawdopodobnie nielicznie lęgowa na terenie miasta (T. Święciak).

Sosnowiec

Dnia 30.12.1985 r. obserwowano stadko 8 ptaków w bliżej nieokreślonej części miasta (P. Łos) (Walasz i in. 2000).

Żywiec

W czerwcu 2013 r. dwa samce obserwowano na wzgórzu „Matyska” w Radziechowach (H. Linert). Jest to jedyne obecnie znane stanowisko lęgowe w województwie śląskim i jednocześnie wyjątkowo wysoko położone (612 m n.p.m.).

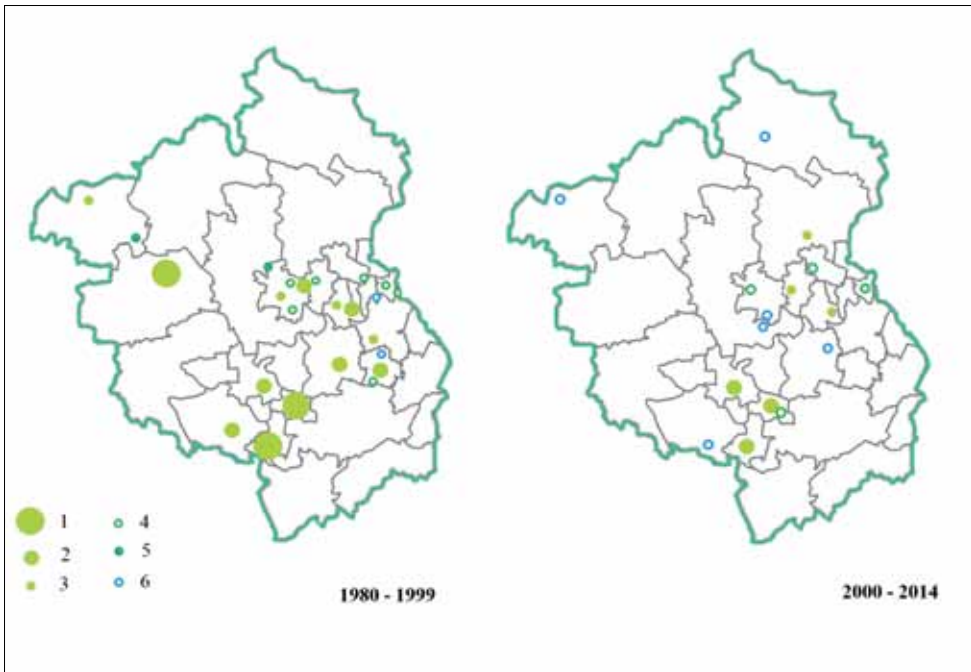
Dyskusja

Danych literaturowych, dokumentujących historyczny stan populacji dzierlatki na Górnym Śląsku, jest niewiele. Na początku XX w. zaznaczył się wzrost liczebności i dotyczył rzekomo całego Śląska, a na Górnym wynikał ze zwiększenia się ilości odpowiednich dla dzierlatki siedlisk. Prawdopodobnie wynikało to z dynamicznej rozbudowy osiedli mieszkaniowych i ośrodków przemysłowych w tym okresie. Kolejny wzrost liczebności miał miejsce po II wojnie światowej

i trwał do lat 70. włącznie (Dyrzc i in. 1991). Brak jest innych informacji poza nieprecyzyjnym stwierdzeniem jakoby najobfitsze lęgowiska dzierlatki na Śląsku znajdowały się w „północno-wschodniej części Górnego Śląska” (Tomiałojć i Stawarczyk 2003). Dane zebrane na potrzeby niniejszej pracy nie potwierdzają jednak tego twierdzenia.

Z lat 1951–1964 uzyskano dane tylko z terenu Katowic, gdzie występowała wówczas na co najmniej siedmiu stanowiskach (J. Kotecki). Bardziej szczegółowe dane dotyczące liczebności i rozmieszczenia gatunku na całym terenie badań pochodzą dopiero z końca lat 70. i początku 80. XX wieku. Dzięki temu wiemy, że już wówczas gatunek ten był na Górnym Śląsku bardzo nieliczny, a na wielu obszarach w ogóle nie występował. Najbardziej kompletne dane dotyczące występowania dzierlatki dotyczą końca lat 80. i lat 90. XX wieku. Populacja dzierlatki skoncentrowana była wówczas w 3 rejonach. Najobficiej zasiedlone były miasta tzw. Rybnickiego Okręgu Węglowego, czyli Wodzisław Śląski, Rybnik, Jastrzębie-Zdrój i Żory. Mniejsze populacje zasiedlały obszar konurbacji górnośląskiej oraz rejonu Kędzierzyna-Koźła i Krapkowic (ryc. 2).

Spadek liczebności tego gatunku na Górnym Śląsku miał miejsce już na początku lat 80. Wówczas gatunek ten wyginął na przykład w Katowicach i Gliwicach (Betleja i in. 2007). Największy regres populacji dzierlatki miał jednak miejsce w końcu XX i na początku XXI w., kiedy gatunek ten wycofał się z takich miast jak Rybnik, Jastrzębie-Zdrój, Wodzisław Śląski czy Zabrze i drastycznie zmniejszył liczebność w najliczniej dotąd zasiedla-

Rycina 2. Rozmieszczenie stanowisk lęgowych i miejsc obserwacji dzierłatki *Galerida cristata* na Górnym Śląsku w latach 1980–1999 i 2000–2014

1 – stanowiska lęgowe z 6–11 parami, 2 – stanowiska lęgowe z 2–5 parami, 3 – stanowisko 1 pary lęgowej, 4 – pojedyncze obserwacje z sezonu lęgowego, 5 – obserwacje z sezonu lęgowego i zimy, 6 – obserwacje zimowe.

Figure 2. Nesting sites and observations of Crested Lark *Galerida cristata* in Upper Silesia between 1980 and 1999, 2000 and 2014.

1 – nesting sites with 6–11 pairs, 2 – nesting sites with 2–5 pairs, 3 – nesting site of one pair, 4 – single observations of breeding season, 5 – observations of breeding and winter seasons, 6 – winter season observations

nych Żorach. Ostatni potwierdzony lęg dzierłatki na Górnym Śląsku miał miejsce w 2008 r. w Rudzie Śląskiej. Późniejsze obserwacje w regionie dotyczyły tylko pojedynczych ptaków, bez dowodu ich gniazdowania.

Z czeskiej części Śląska dzierłatka wycofała się całkowicie w latach 90. Obecnie najbliższe stałe lęgowiska tego gatunku

w Czechach znajdują się w południowych Morawach (Šťastný i in. 2010). W podobnym okresie znacząco skurczyła się populacja świętokrzyska dzierłatki. Ostatnie lęgowe pary wykryto tu w roku 2005 i 2006 w Kielcach i Ostrowcu Świętokrzyskim, choć jeszcze na początku XXI wieku wykazywano do 24 par (Misiuna 2006, 2008). Najbliższe aktualne stanowiska dzierłatki

w granicach Śląska znajdują się w Opolu. W latach 2007 i 2008 specjalne poszukiwania tego gatunku wykazały odpowiednio 11–14 i 15–21 par lęgowych, co wynosiło ok. 50–70% stanu populacji z lat 90. (Bożek i Hebda 2009). Obecnie dzierlatka nadal gniazduje w Opolu, choć jej dokładna liczebność nie jest znana. Kolejnym ważnym stanowiskiem bezpośrednio sąsiadującym z Górnym Śląskiem jest Częstochowa, gdzie w latach 2003–2007 notowano 8–10 par (Czyż 2007). Obecnie brak dowodów na to, iż dzierlatka nadal występuje w tym mieście (S. Czyż – dane niepubl.).

Aktualnie najliczniejsze populacje dzierlatki w kraju zasiedlają obrzeża wsi w Wielkopolsce, gdzie osiągają zagęszczenia sięgające nawet 9,2 pary/10 km² (Wylegała i in. 2009). Na Górnym Śląsku nie stwierdzono żadnego stanowiska w typowo wiejskim środowisku, co może wynikać z dużej przewagi miast nad terenami wiejskimi w tym regionie. W latach 80. i 90. dzierlatki zasiedlały głównie place budowy nowych osiedli mieszkaniowych oraz tereny ruderalne (nieużytki, zwały kopalniane, składowiska odpadów). Pod koniec lat 90. i w pierwszych latach XXI wieku, po zagospodarowaniu wcześniej zajmowanych siedlisk, ptaki spotykano głównie na otwartych terenach osiedli mieszkaniowych (trawnikach, boiskach) i terenach przemysłowo-handlowych (stacjach benzynowych, parkingach). Szczątkowa już wówczas populacja dzierlatki utrzymała się krótko w nowych siedliskach. Przyczyną zaniku tych populacji była prawdopodobnie wzmożona presja drapieżników oraz antropopresja (ruch samochodów, regularne koszenie trawników i poboczy) w siedliskach o dużo mniejszej

dostępności bezpiecznych miejsc gniazdowych i kryjówek dla podlotów. Przypuszcza się, że duży wpływ na spadek liczebności dzierlatek w miastach ma wzrost liczebności kuny domowej i przede wszystkim ptaków krukowatych (Tryjanowski i in. 2009). Zmiana zajmowanych siedlisk przez dzierlatki nastąpiła również we Wrocławiu, gdzie przeniosły się one z lęgówisk osiedlowych na duże trawniki wokół nowo powstałych hal przemysłowych i dużych supermarketów. Populacja ta wydaje się w ostatnich latach stabilna (T. Maszkało – inf. niepubl.). Kontrola analogicznych miejsc na Górnym Śląsku nie wykazała jednak obecności dzierlatki. Wszystko wskazuje więc na to, iż populacja tego gatunku w regionie zanikła zupełnie. Obserwacje z zimy 2013/2014 pojedynczych ptaków przy hipermarketach w Gliwicach i Krapkowicach mogą wskazywać na obecność kilku nieodkrytych par w tych miastach, jednak przy tak dużym tempie spadku krajowej populacji trudno liczyć na trwałą odbudowę górnośląskiej populacji w najbliższych latach.

Fot. 1. Dorosła dzierlatka *Galerida cristata* z pary lęgowej w Rudzie Śląskiej w czerwcu 2007 r. W następnym roku para ta wyprowadziła ostatni potwierdzony lęg tego gatunku na Górnym Śląsku (fot. M. Karetta)

Photo 1. Adult Crested Lark from the breeding pair in Ruda Śląska, June 2007. The following year the species was confirmed as a breeder for the last time

Podziękowania

Składam serdeczne podziękowania osobom, które przekazały swoje obserwacje dzierlatki z Górnego Śląska. Byli to kolejno: Krzysztof Belik, Jacek Betleja, Piotr Cempulik, Grzegorz Chlebek, Stanisław Czyż, Roland Dobosz, Arkadiusz Gorczewski, Tomasz Grochowski, Radosław Gwóźdź, Agnieszka Henel, Krzysztof Henel, Krystian Jainta, Marcin Karetta, Paweł Kmieciak, Krzysztof Kokoszka, Józef Kotecki, Piotr Kozłowski, Marian Koź-

lik, Robert Kruszyk, Henryk Linert, Andrzej Michna, Adrian Ochmann, Ireneusz Oleksik, Gustaw Schneider, Michał Skóra, Rafał Smykała, Marek Szczepanek, Dariusz Szyra, Tomasz Święciak, Piotr Tadeusz, Robert Tkocz, Eugeniusz Włochowicz, Zbigniew Wnuk.

Tomaszowi Maszkało dziękuję za cenne rady i pomoc w kontrolowaniu stanowisk dzierlatki wiosną 2014 r.

Literatura

- Betleja J., Cempulik P., Chrul Z., Grochowski T., Ostański M., Schneider G., Szlama D.** 2007. Atlas ptaków lęgowych Gliwic. Rozmieszczenie i liczebność w latach 1988–1990. Rocznik Muzeum Górnośląskiego w Bytomiu. Przyroda nr 17, Bytom.
- Beuch S.** 2012 msc. Wpływ rekultywacji zwałów kopalnianych na Górnym Śląsku na wybrane gatunki ptaków lęgowych. Praca inżynierska. Szkoła Główna Gospodarstwa Wiejskiego, Warszawa.
- Beuch S.** 2014. Występowanie siewczki rzecznej *Charadrius dubius*, świergotka polnego *Anthus campestris* i białorzutki *Oenanthe oenanthe* na zwałowiskach kopalnianych w Bytomiu. Ptaki Śląska 21. 87–100.
- Bożek M., Hebda G.** 2009. Rozmieszczenie i liczebność dzierlatki *Galerida cristata* w Opolu na początku 21. wieku. Not. Orn. 50: 51–54.
- Czyż S.** 2007. Atlas ptaków lęgowych Częstochowy 2003–2007. Wyd. S. Czyż, Częstochowa.
- Dyrca A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J.** 1991. Ptaki Śląska – monografia faunistyczna. Uniwersytet Wrocławski. Zakład Ekologii Ptaków, Wrocław.
- Janiszewski T., Wojciechowski Z., Pędziwilk A.** 2004. Rozmieszczenie i liczebność dzierlatki *Galerida cristata* i kłaskawki *Saxicola torquata* w Łodzi w latach 1994–2002. Not. Orn. 45: 49–54.
- Kondracki J.** 2013. Geografia regionalna Polski. PWN, Warszawa.
- Kościelny H., Belik K.** 2006. Ptaki Lasów Lublińskich I. Przegląd gatunków – rozmieszczenie i liczebność. Chrońmy Przyr. Ojcz. 62, 3: 47–77.
- Kruszyk R.** 2002. Ptaki Jastrzębia-Zdroju i okolic. Urząd Miasta Jastrzębia-Zdroju, Jastrzębie-Zdrój.
- Kuźniak S., Tryjanowski P.** 2007. Dzierlatka *Galerida cristata*. W: Sikora A., Rohde Z., Gromadzki M., Neubauer G., Chylarecki P. (red.). Atlas rozmieszczenia ptaków lęgowych Polski 1985–2004. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Maciak F.** 1999. Ochrona i rekultywacja środowiska. Wydaw. SGGW, Warszawa.
- Misiuna Ł.** 2006. Zanik populacji lęgowej dzierlatki *Galerida cristata* w Kielcach w latach 1986–2005. Not. Orn. 47: 134–138.
- Misiuna Ł.** 2008. Populacja lęgowa dzierlatki *Galerida cristata* w Regionie Świętokrzyskim w latach 1985–2006. Not. Orn. 49: 250–256.
- Sołowiej M.** 2011. Zanikanie populacji lęgowej dzierlatki *Galerida cristata* w Szczecinie w latach 1999–2009. Ptaki Pomorza 2: 67–74.
- Šťastný K., Bejček V., Hudec K.** 2010. Atlas hnízdního rozšíření ptáků v ČR. Aventinum, Praha.
- Tomiałojć L., Stawarczyk T.** 2003. Awifauna Polski. Rozmieszczenie, liczebność, zmiany. PTPP „pro Natura”, Wrocław.
- Tryjanowski P., Kuźniak S., Kujawa K., Jerzak L.** 2009. Ekologia ptaków krajobrazu rolniczego. Bogucki Wydawnictwo naukowe, Poznań.
- Walasz K. (red.), Cichocki W., Czerwiński B., Czyż S., Król W., Smykla J., Walasz A., Walasz K.** 2000. Atlas ptaków zimujących Małopolski. Monografia ptaków Małopolski. Małopolskie Towarzystwo Ornitologiczne, Kraków.
- Wilżak T., Pietrzak T.** 2013. Populacja dzierlatki *Galerida cristata* w Kaliszu. Ptaki Wielkopolski 2: 120–125.
- Wylegała P., Krąkowski B., Sieracki P., Kasprzak A., Rosin Z.** 2009. Liczebność, zagęszczenie oraz siedliska lęgowe dzierlatki *Galerida cristata* w krajobrazie rolniczym Wielkopolski. Not. Orn. 50: 312–318.
- Żmuda S.** 1973. Antropogeniczne przeobrażenia środowiska przyrodniczego konurbacji górnośląskiej. Śląski Instytut Naukowy, Katowice.